

Олег ПОЛЯНСЬКИЙ

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА РЕВОЛЮЦІЯ 1917–1920 рр. В ІСТОРИЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ ВАЛЕНТИНА МОРОЗА

Охарактеризовано погляди українського історика Валентина Мороза на Українську національну революцію 1917–1920-х рр., виділено його оцінки діяльності Центральної Ради, Української Держави, ЗУНР, Директорії, окремих діячів – М. Грушевського, С. Петлюри, П. Скоропадського.

Ключові слова: *В. Мороз, Українська революція, Центральна Рада, ЗУНР, Українська Держава.*

Особистість Валентина Мороза – історика, громадського діяча, дисидента-шестидесятника, публіциста, журналіста, письменника ось уже понад сорок років привертає до себе увагу своєю авторською баченням історичного минулого, неоднозначними оцінками сучасних процесів українського державотворення й оригінальними трактуванням українських перспектив у майбутньому. Будучи автором яскравих публіцистичних самвидавівських есеїв й цілої низки історичних праць, В. Мороз найчіткіше проявив свою історичну концепцію у монографії “Україна у двадцятому столітті”¹, яка займає особливе місце в його науковій спадщині. Це, фактично, основна праця В. Мороза останнього двадцятиріччя, в якій не просто викладено погляди на історію Другої української національної революції 1917–1920 рр., але й найбільш повно та всебічно розкривається його історична концепція і методологія історичного дослідження. В її дванадцяти розділах, що хронологічно охоплюють період від другої половини XIX ст. до 1920 р., висвітлюються питання українського національного руху в усіх його проявах і формах, але найбільше уваги автор приділяє боротьбі за українську державність. Як і всі інші роботи, ця монографія є особливою, образно кажучи, – “морозівською”. Його історичну концепцію, використання джерел та їх інтерпретацію, аргументи й стиль викладу не сплутаєш з поданням та аналізом жодного матеріалу іншого історика.

Аналізуючи, з чим прийшла Україна в XX ст., В. Мороз наголошує на проблемі “затримки історичного ритму”, звертаючи увагу, що вона стосується як східно, так і західноукраїнських земель. “Дев’ятнадцяте сторіччя ... – пише він, було для України епохою втраченого ритму, було єдиним часом в історії, коли Україна як духовно-політичний організм втратила власну лінію й користувалася копіями чужих рухів та концепцій”². Він критикує ідеологів українофільства М. Костомарова та П. Куліша за їхні теорії про українську мову “для домашнього вжитку”, але особливо перепадає від нього М. Драгоманову. Наголошуючи, що писати про М. Драгоманова можна під різним кутом зору, але насамперед потрібно з’ясувати основоположні моменти його світогляду в контексті потреб українства того часу. В цьому плані

“кардинальним моментом є тут той факт, що знищується усвідомлення першинності України у вартостевій системі. Україна вже не усвідомлюється як найвища кінцева мета, заради якої існують усі критерії та засоби”³.

Саме через призму українських інтересів і оцінює В. Мороз всі історичні процеси та дії тих чи інших історичних осіб. Такий підхід, така історіософія, зважаючи на суб’єктивний характер історичної науки, не просто мають право на існування, а є й одним із методологічних прийомів дослідження історії України. Дивитися на історію України очима українця, а не через чужі окуляри абсолютно закономірно і виправдано, інакше ми ніколи не зрозуміємо хто ми, де наше коріння, що ми маємо сьогодні та чого хочемо в майбутньому. На думку В. Мороза, М. Драгоманов дивився на світ через російські окуляри. Досі Україна мала власну лінію розвитку, а в XIX ст. вона вперше в історії втратила її. Українські ідеї й тенденції стали провінційним віддзеркаленням російських ідей і тенденцій. “Драгоманів є власне, – пише він, – найвиразнішим символом цього копіювання московських ідей та концепцій”⁴.

Нову систему вартостей, за В. Морозом, запропонували Василь Подолінський, Юліян Бачинський і М. Міхновський: “Самостійна Україна” Миколи Міхновського (і діяльність цього середовища в цілому) означала початок нового ритму й відновлення власної лінії”⁵. А ця власна лінія – це “вік націоналізму”, яким розпочалося нове ХХ ст. в Україні.

Висвітлюючи події Першої світової війни в Україні, автор аналізує ситуацію на східно і західноукраїнських землях, зазначаючи, що ні Росія, ні Австрія не дотримувалися проукраїнської лінії (“Для Українця це був вибір між чумою і холерою”), але, все ж, “позиція Австрії була, без сумніву, сприятливішою з точки зору українських інтересів порівняно з Росією”. Далі розглядаються питання, пов’язані з боротьбою Українських Січових Стрільців, діяльністю Союзу Визволення України та ін. Варто звернути увагу на такий принциповий висновок В. Мороза: “У переломні роки I Світової війни (1916–1917) виявилось: однаціональні держави витримали тягар цього всеохоплюючого випробовування. Англія, Франція, Німеччина тримались в принципі стабільно. Імперії ж – тріщали: Росія, Австрія, Туреччина явно слабшали і йшли до розвалу. У війну вступали нові держави ... Поступово у перегрітому котлі імперської системи накопичувалась пара; відчувався недалекий вибух”⁶.

У розділі “Революція 1917 року в Україні. Формування українських структур” визначальною є теза про те, що “то був рік двох революцій. У Росії відбулася революція соціальна. Але для неросійських націй то була перш за все Весна народів – національно-визвольна революція”. В книзі аргументовано показано – коли, як і в яких формах в Україні активізувався національний рух, який засвідчив про поверхову русифікацію, оскільки в глибинах “залишилися живими й неушкодженими ресурси національного “Я”. ... Виявилося, що український потенціал у глибинах далеко сильніший, ніж у програмах українських політичних груп”⁷. Автор висвітлює процес стихійної українізації суспільного життя, показує заснування Української Центральної Ради, численні всеукраїнські з’їзди, маніфестації та стверджує, що так розпочався перший етап української революції – романтичний. Найважливішим завданням українства у цей період був демонтаж імперської системи. Зауваживши, що першими до ідеї самостійності “дозріли” дві категорії населення: військові та власники, дослідник змушений констатувати, що “На жаль, партій із самостій-

ницькою програмою було тільки дві (Українська партія самостійників-соціалістів й Українська хліборобсько-демократична партія – *О.П.*). Більшість політичних груп усе ще тупцювали навколо гасла автономії”⁸.

Власне, проблема автономістично-федералістичних ілюзій більшості тогочасних лідерів є однією з центральних в історії Української революції. Саме ці ілюзії призвели до того, що українці втратили наданий історією шанс збудувати національну державу, шанс яким скористалися поляки, фіни, литовці, латиші, естонці та ін. У цьому контексті – монографія В. Мороза дає набагато чіткіші відповіді, ніж десятки інших, зокрема, праця Валерія Солдатенка “Українська революція”⁹. В. Мороз дошукується причин, чому М. Грушевський та його однодумці висунули в бурхливі роки революції гасло “Україна не лише для Українців”, тобто гасло, яке наприкінці 80-х знову використовували лідери Руху. Нині, з відстані історичної ретроспективи, стає зрозуміло, що і в першому, і в другому випадках воно не оправдало себе, більше того – зашкодило розбудові національної держави. В. Мороз має рацію, коли говорить, що це гасло можливо було добрим для стартового періоду Української революції, коли потрібно було нарощувати сили для боротьби з космополітичною імперською системою. Але чим довше українські лідери повторювали формулу “Українці не лише для Українців”, тим більше в очах пересічної нормальної людини вони втрачали авторитет, тобто, як пише В. Мороз, “усі ці обіцянки “не відділятися” од імперії чужих все одно не заспокоювали, а от своїх – відганяли. Пересічна українська людина, яка тільки що пробуджувалася національно, не могла збагнути: для чого ж потрібний український рух, усі його клопоти та конфлікти з Росією, якщо Україна не збирається стати окремою державою?”.

Відповідь історика чітка і конкретна: “Люди типу Грушевського і Винниченка ніколи не дали українській людині відповіді на це питання – через те й програли... Постійні заяви Грушевського (та інших діячів) про те, що вони не є сепаратистами, чужих не заспокоїли..., а от своїх розчарували й розхолоджували”¹⁰.

Дослідник аналізує автономістично-федералістичні рішення Українського національного конгресу, виділяє три етапи діяльності Центральної Ради, багато уваги приділяє аналізу численних всеукраїнських з’їздів: партійних, військових, селянських, робітничих тощо. При цьому головну увагу він зосереджує на проблемах самостійництва та автономізму в тогочасному українському національному русі. Гострій критиці в монографії піддано позицію одного з лідерів революції – В. Винниченка, зокрема, щодо питання непотрібності української армії. “Не своєї армії нам треба, – писав Винниченко, – а знищення всяких постійних армій. Не українську регулярну армію нам треба організувати! Українського мілітаризму не було і не повинно бути!”. В. Мороз з цього приводу справедливо зауважує: “Це писалося у дні й місяці, коли Україна гостро потребувала власної збройної сили”¹¹.

Проблема “втрачених можливостей” особливо гостро поставлена автором у шостому розділі книги, який хронологічно висвітлює революційні події в Україні червня–жовтня 1917 р. В ньому зазначається, що ліберально-автономічна частина українських структур поводи́ла себе так, ніби романтичний, початковий період революції був вічним. Хоча стиль праці В. Мороза заслуговує окремої оцінки, в даному випадку варто навести одну цитату з книги історика, оскільки вона надзвичайно образно і яскраво характеризує цей стиль: “...молодий український

організм повинен якомога швидше розпрощатися з рожевим гусячим пушком на своїй шкірі й найжачитися твердою щетиною багнетів”¹².

Акцентуючи на боротьбі Центральної Ради за автономний статус України, історик слушно зауважує, що “коли нація має досить сили, щоб проголосити (всупереч імперському центру) автономію, то чому тоді не проголосити самостійність – адже імперський центр все одно безсилий і перешкодити цьому не може!”. Але “ліберально-автономічне керівництво тодішньої України абсолютно не відчувало ритму часу й остерігалось зривати ті плоди з дерева ситуації, які були вже цілком дозрілими”¹³.

Далі автор ретельно аналізує перші два Універсали Центральної Ради, наголошуючи на їх основній ідеї – автономізмі; при цьому звертає увагу на “маніакальну прив’язаність” до фрази: “Не одділяючись від усієї Росії”. Він вкотре вказує на фатальні для України помилки Центральної Ради, які, зокрема, проявлялися у формулах: “нас приневолено, щоб ми самі творили нашу долю”, “коли Тимчасове Правительство не може дати ладу у нас, коли не хоче стати разом з нами до великої роботи...” і т.д. Такі формулювання, на думку В. Мороза, понижували авторитет і довір’я до Центральної ради, більше того, “посуті це була навіть не аргументація, а вибачання й виправдовування. Діячі Центральної Ради все ще чули підсвідому вину й гріх за те, що вони вводять автономію без дозволу Петрограда”¹⁴.

У той же час, він пише – як би критично не оцінювати текст Універсалу, реакція суспільства на нього була не просто позитивною, а чудовою, він викликав величезний ентузіазм серед широких кіл українського громадянства. На жаль, цим піднесенням не скористалися тогочасні українські лідери. “Ситуація неухильно пхала центральну Раду (і пов’язані з нею структури), – підкреслює В. Мороз, до влади. Але лідери типу Грушевського і Винниченка боялися стати владою. Вони ніяк не могли увійти в цю роль”. Їх “логіка була не національною, а класовою. Замість того, щоб творити єдиний національний фронт, вони безупинно говорили про якусь поза національну, безадресну демократію і т. ін. А тим часом Росія більшовизувалась і “відрубатись” від ... російської гангрені – це стало першочерговою проблемою дня”¹⁵.

У наступному розділі монографії В. Мороз робить спробу з’ясувати, чому цього не було зроблено. Він говорить: “автономіям і відчуття повної залежності від Петрограду увійшли так глибоко в мозок... діячів Центральної ради, що навіть коли ситуація дала їм в руки можливість діяти самостійно – вони не наважились скористатися нею”. Варто відзначити, що дослідник, критикуючи ідеологічні установки та практичні дії провідників Центральної Ради, все ж намагається знайти пояснення їхніх дій. Це дуже важливо, оскільки така критична оцінка є значно об’єктивнішою, ніж звичайне “навішування ярликів”. У цьому випадку треба віддати належне авторові, який хоча й не симпатизує практичній політичній діяльності керівництва Центральної Ради, але пише, що не йдеться, ясна річ, про “знищення” Грушевського чи його колег, як історичних авторитетів. Все, що вони робили, не було їхньою виною, “це був логічний результат довголітнього сну української державницької думки; і тут люди типу Грушевського були радше жертвами ситуації, а не злочинцями”¹⁶.

Варто зауважити, що суттєво прояснити ситуацію з “жертвами і злочинцями” можна буде лише тоді, коли з’ясується проблема участі в тогочасному масонстві

багатьох лідерів української революції... Тому В. Мороз має рацію, наголошуючи, що для соціалістичних вождів Центральної Ради “інтереси України й української державності були для них другорядними порівняно з інтересами пролетаріату й “соціалізму”... Україна не була для них вершиною в градації вартостей”¹⁷. І це тоді, коли поляки, литовці, латиші, естонці, фіни та ін. народи, не збиралися жертвувати самостійністю “заради якогось теоретично-космополітичного соціалізму”.

Проаналізувавши два Універсали Центральної Ради й зазначивши, що саме другий був найслабшим з усіх чотирьох, історик так само детально досліджує третій, відзначає, що в ньому, крім проголошення Української Народної Республіки, мають місце “вічні гріхи” Центральної Ради – автономізм і несамостійність. Справді, його окремі рядки звучать трагікомічно. Проголошуючи УНР, в той же час, наче якийсь заклинання, там пишуть: “Не одділяючись од республіки Російської і зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими помогти всій Росії, щоб уся російська Республіка стала федерацією рівних і вільних народів”¹⁸. Тому діагноз, який ставить В. Мороз лідерам Центральної Ради, хоча й невтішний, але точний і справедливий: “...діячі типу Винниченка бачили в УНР не зародок української державності, а скорше...цеглину (може – головну?) в майбутній споруді “демократичної Росії”.

Як відомо, тільки четвертим Універсалом у січні 1918 р. було проголошено самостійність УНР. До речі, чомусь ця дата – 22 січня 1918 р. не особливо аналізується й відзначається в незалежній Україні, хоча саме вона очевидно є кульмінацією національної революції. Увесь восьмий розділ праці В. Мороза присвячений розгляду внутрішньої готовності (чи то швидше неготовності) тодішнього керівництва Центральної ради до проголошення самостійності, а також ролі зовнішніх факторів у цьому процесі. Автор детально розглядає позиції українських соціалістів щодо незалежності України. Цитати з партійної періодики, що наводяться в монографії, вражають своєю абсурдністю. Вдумайтеся: “Україна проти своїх бажаннів і надій опинилася у стані самостійної ... держави”; “Через самостійність до федерації – є тепер гаслом партії”; “Піднявши гасло самостійности, українська демократія ні на крок не відступила від ідеї всесвітнього братерства, від думки про вільну спілку всіх країн світа”; “Проголошення Української Народної Республіки самостійною ... яко єдиний шлях до справжньої федерації”¹⁹.

Тому безперечно мав рацію Дмитро Дорошенко, який зауважував: “Трудно здається, знайти в новій історії приклад, щоб провідники якого-небудь народу в такий спосіб оцінювали акт проголошення державної самостійності своєї країни”. Щодо оцінки В. Мороза, то вона, як завжди, образна й безкомпромісна: “ся вищенаведена сукупність фактів приводить нас до жорстокого, але логічного висновку: новонароджена самостійницька дитина, потрапивши до рук цих людей, вижити не могла”. В монографії загалом дається висока оцінка IV Універсалу як історичного акту, що відкривав шлях до власне національного державотворення. На жаль, наданим історією шансом тодішні українські провідники не скористалися. Багато місця в книзі відведено питанням взаємин більшовицької Росії та УНР, зокрема Ультиматиму Раднаркому, інтервенції більшовицько-радянської Росії проти Української Народної Республіки, героїзму і трагедії Крут, досягненням і прорахункам зовнішньої політики молоді української держави, які завершилися

підписанням Берестейського миру з Центральними державами. Автор на підставі друкованих джерельних видань, зокрема мемуарних, спираючись на історіографічну базу попередніх десятиліть, вибудовує свою концепцію історії української революції.

Доба Гетьманату Павла Скоропадського завжди неоднозначно оцінювалася й оцінюється як в суспільній думці, так і в історіографії. Не є винятком трактування її В. Морозом. Зазначивши, що після квітневого 1918 р. гетьманського перевороту Україна стала монархією, історик доволі прискіпливо розглядає його причини, хід та роль у його організації німецького чинника. Він підкреслює, що існувало два сценарії консервативного монархічного перевороту – український і російський (варто звернути увагу, що саме цей аспект практично не розроблений в історіографії). Далі автор зазначає, що Німеччина підтримала другий сценарій. Тому, з точки зору інтересів української революції й української державності, це були глибоко трагічні події. То був “промосковський режим, що тримався на німецьких багнеттах”, і власне це стимулювало “симпатії до лівизни”. Через сім з половиною місяців до влади знову приходять лівосоціалістичні кола, які “вже себе вичерпали й були абсолютно безперспективними та безплідними”²⁰.

Далі В. Мороз детально аналізує внутрішню і зовнішню політику гетьмана П. Скоропадського і, як завжди, дає їй свою оригінальну оцінку: “Всі бачили, що з-під історичної гетьманської шапки на кожному кроці вилазять німецькі роги...”; “Всім було ясно: у Києві відбувся російський переворот”²¹.

Абсолютно відрізняється від усталених історіографічних канонів “морозівська” оцінка відомих історичних постатей, провідників української революції – М. Грушевського, В. Винниченка, П. Скоропадського, яких він називає “політичними близнятами” та “рідними братами”. “Винниченко уперто проповідував ... ідею “загальноросійського правительства”; Грушевський так само уперто заявляв, що Україна має бути лише частиною якоїсь “федерації”. ... Скоропадський тут нічим од них не відрізнявся. Звичайно, він любив Україну, але як автономну частину Росії, тобто був типовим українським інтелігентом своєї доби”²². Звідси – логічний висновок історика: “проти скоропадщини не могла не виникнути масова опозиція”; “скоропадщина монтувалася як плацдарм для відновлення не більшовицької “великої Росії”; українські кольори розглядалися лише як ширма, без якої до часу обійтись було неможливо”²³.

Можна по-різному ставитися й сприймати тексти В. Мороза, його історичну концепцію, методологію досліджень, але безсумнівне одне – на всі події 1917–1920 рр. він дивиться очима Українця, для нього гасло “Україна понад усе!” є “альфою і омегою” його історичних досліджень. Тому там, де з об’єктивних чи суб’єктивних причин зраджувались українські інтереси, тон його оповіді набуває саркастичного звучання. Вслухайтесь: “Скоропадський зробив лише те, про що мріяв Грушевський: розглянувся по сусідах, і як тільки випала зручна нагода, встановив з ними “федеративну звязь” ... В цьому аспекті Скоропадський і Грушевський були абсолютно однакові ... Самостійницькі козачі чоботи з твердої шкіри, що їх мусили взути проти власної волі ці два діячі, гризли і муляли їм пальці ... І той, і другий мріяли скинути їх якомога швидше і ... знову “плясать камарінскую”, відчувши на ногах федеративні московські лапті, такі звичні і зручні...”²⁴. В цих

рядках, що нагадують його самвидавівські есеї, “увесь Мороз” – гострий, дотепний, публіцистичний і, в той же час, як показали подальші події, справедливий у своїх стратегічних оцінках.

Десятий розділ “ЗУНР. Галичина, Буковина й Закарпаття в 1918–1919 роках” займає особливе місце в книзі В. Мороза, який справедливо зауважує, що “ця сторінка української історії 20-го сторіччя, мабуть, найбільш досліджена” і “не має, посуті, темних плям. Зате тут дуже багато затемнених плям, затемнених свідомо, з певним політичним прицілом”. Що ж. Давайте поглянемо як дослідник пробує “вибілити” ці темні плями, не враховуючи новітніх досліджень М. Литвина, С. Макарчука, О. Карпенка²⁵ та ін., публікацій джерел, що вийшли друком уже в роки незалежності. Очевидно, така методологія дослідження не є оптимальною і теж має свої вади. Тому в майбутніх перевиданнях книги варто використати новітню літературу, яка розширить джерельну та історіографічну базу дослідження.

А тепер – по суті даної теми. Вихідним базовим принципом В. Мороза при висвітленні історії ЗУНР є теза, що “хребет нації знаходиться все-таки над Дніпром”. З цієї позиції він й аналізує всі процеси на західноукраїнських землях. Багато уваги історик приділяє висвітленню проблеми проавстрійської орієнтації, за його висловом “старих політичних динозаврів”, тобто старшого покоління західноукраїнських політиків. Власне на них він покладає вину за прорахунки, невдачі та поразки. В той же час, аналізуючи революційні події 31 жовтня – 1 листопада 1918 р., В. Мороз наголошує на важливому аспекті, який залишився поза увагою інших дослідників. “Серед українців, – пише він, – практично не було донощиків. ... Можливо найцінніша наука, яку дає нам Листопадовий чин, полягає саме в цій істині: серед Українців завжди було далеко менше донощиків, ніж ми стверджуємо у своїх самонаріканнях, самоприниженнях і самоїдствах”²⁶.

Визначивши українську акцію 1 листопада 1918 р. як стопроцентний успіх, дослідник у подальшому детально аналізує причини української поразки. До них він відносить втрату залізничного вокзалу, запізнений приїзд українських січових стрільців, недостатню увагу добровольцям і взагалі “невійськовому” елементу, відставку Д. Вітовського, невмотивований наказ на відступ зі Львова та ін. Автор наголошує, що т.зв. “австро-динозаври”, які мріяли про “австрійський СРСР” (так В. Мороз називає спробу реформування Австрії на союз національних держав), не хотіли “війни всерйоз” з польськими агресорами: “маємо справу не з війною, а з грою у війну, – пише він. Українських лідерів непомітно, але міцно тримали в руках чужі сили (польські, біло-російські, а також Франція, що підтримувала Поляків та білих Росіян) і водили їх за ніс, стримуючи українську ініціативу аж до того часу, коли Польща збрала значні сили”²⁷.

“Чортківську офензиву” В. Мороз називає початком “революційної всенародної війни. ... Відчувши, що УГА нарешті воює, а не бавиться у війну” українці Галичини піднялися на “священну війну – газават”. І раптом – “несподіваний фінал ... УГА за два тижні знову втрачає всю територію, відвойовану в час Чортківської офензиви і вже 16 липня 1919 р. опиняється за Збручем ... І ЗУНР перестає існувати! Що ж сталося?”²⁸. Увесь подальший матеріал книги – це пошук відповіді на це запитання. В. Мороз робить спробу розвінчати усталений стереотип, що Галицькій Армії бракувало зброї, боєприпасів та обмундирування, чи точніше, з’ясувати чому їх бракувало?

На його думку, “повний брак набоїв” створили штучно. ... Набоїв не було просто тому, що їх не перевезли через Збруч до Галичини. ... Галицька Армія не мала набоїв з тої простої причини, що Петлюра їх не дав”²⁹. І далі йде гостра критика С. Петлюри, якого поляки зробили “іграшкою у власних руках”. З категоричністю цього звинувачення можна не погоджуватися, але подальші аргументи В. Мороза заслуговують на увагу. Він пише, що позиція Петлюри і тих, хто його підтримував “віддати Львів за Київ”, була явно помилковою. “Згодившись віддати Галичину, українські лідери втратили найкраще населення, тобто найвідомішого Українця. ... Фактично в умовах 1919 року Галичанин був єдиним Українцем, готовим до державності; саме тому й поспішили висмикнути цю карту з української колоди. ... Галичина була ключем успіху і для Наддніпрянщини. ... На жаль, антиукраїнські чинники вчасно це помітили й поспішили загасити вогонь українського газавату в Галичині”³⁰. Сказано безапеляційно, категорично, але логіка в цьому, очевидно, є.

Одинадцятий розділ монографії називається “1919-й – критичний рік української революції. “Рік Болбочана””. Як і в усіх попередніх тут дається суто “морозівське” трактування Другої української національної революції, зроблено її авторську періодизацію і характеристику, які переважно не співпадають з усталеними в українській історіографії канонами. Улюблений герой В. Мороза у 1919 р. – полковник армії УНР Петро Болбочан. Визначаючи попередній етап української революції як романтичний, коли “кожне гуляйполе мало свій власний ритм”, історик акцентує, що в 1919 р. Україну могла врятувати лише диктатура і харизматична постать нового лідера – “наполеона”, “піночета”. Послугуючись стилістикою В. Мороза, зауважимо, що саме на П. Болбочана він приміряє знамениту папаху Наполеона та генеральський кашкет Піночета. При цьому зазначає, що наші сусіди в 1919 р. вже “знайшли свого наполеона” – поляки Пілсудського, турки – Ататюрка, Москва – “колективного наполеона” – Леніна-Троцького. Лише українці продовжували залишатися із керенщиною-петлюрівщиною, ліберально-романтичною структурою, що “являла собою очевидний анахронізм у критичних умовах 1919 р.”, і це тоді, коли “на кордонах уже гупотіла війна кирзовими московськими чобітьми”. До того ж, проти України у 1919 р. було кинуте ще одного противника – дипломатію, тому В. Мороз справедливо зауважує, що “головна битва за Україну відбулася у 1919 р. не на широких ланах Поділля чи Полтавщини, а в Парижі. ... На жаль, українська еліта зрозуміла це надто пізно...”³¹.

Ситуація, крім того, ускладнювалася діяльністю численних повстанських загонів Махна, Григор’єва, Зеленого, Ангела. Дослідник аналізує характерні риси “отаманії” і, як завжди, робить образний висновок – “всі ці ангели і чорти витворили в Україні страшний хаос”. Можна погодитися з автором, що “у принципі феномен повстанства був показником подиву гідної потужності українських ресурсів. У ньому відродилася козацька стихія, був це присутній “осінній цвіт” історичного феномену козацтва”³². Але теза, що “повстанський рух ще мало досліджено” потребує уточнення. Таке твердження відповідає дійсності на вісімдесяти роки минулого століття, а на сьогодні маємо достатню публікацій джерел, а особливо досліджень Романа Коваля³³.

Автор багато уваги приділяє аналізу недостатнього рівня тогочасної української еліти і в цьому контексті напрошуються аналогії з сучасною політичною ситуацією

в Україні. Взагалі, історичні висновки В. Мороза щодо причин поразки Другої української національної революції спрямовані не лише на з'ясування суті тогочасних подій, а зберігають свою актуальність у нинішніх умовах системної політичної, економічної та духовної кризи України та українського суспільства. Те, що сьогоднішня держава, зокрема політична еліта, й основна маса українського суспільства живуть в різних вимірах, існують, такби мовити, в паралельних світах, безсумнівно! Питання полягає тільки в тому, як довго може тривати таке співіснування. В цьому плані – висновки В. Мороза надто повчальні, щоб ними ігнорувати. Саме він, чи не єдиний з українських істориків, намагається з державницької точки зору проаналізувати суть переворотів, що мали місце у 1919 р. Мається на увазі діяльність отамана Оскілка й улюбленого героя В. Мороза – полковника П. Болбочана, якого він вважає “центральною фігурою української революції”, “українським роммелем”, що через “недозрілість української еліти” поплатився власним життям.

Доля української революції в другій половині 1919 р. волею обставин була тісно пов'язаною з Українською Галицькою Армією, тому В. Мороз змушений повернутися до проблематики ЗУНР, зокрема оцінки дій таких історичних постатей, як генерали О. Греков, М. Тарнавський; взагалі з'ясування взаємодії галичан і наддніпрянців у їх спільній боротьбі за незалежність України. В цьому плані він категорично ставить питання про вкрай складну проблему т.зв. “денікіади” і “ленініани” Української Галицької Армії, яка, на його думку, після таких кроків “пішла по руках”... Очевидно, дуже непросто оцінити політико-державницьку етику дій УГА і В. Мороз, при всій категоричності його суджень, все ж, намагається підійти до висвітлення цього питання об'єктивно. Тому можна погодитися з такими словами: “Мабуть, більш слушно буде говорити про повну дезорієнтацію Галичанина в умовах Наддніпрянщини, яку вміло використали певні сили. ... В махновсько-винниченківських реаліях Наддніпрянщини Галичанин ... почував себе “як корова на льоду”. Кажучи побутовою мовою, галичанин не вписався у “гуляйполе” (у якому і Махно, і Винниченко почували себе, як риба у воді). І тому, річ природна, сховався у свою “галицьку шкарлупу”...”³⁴.

Останній, дванадцятий розділ монографії присвячений підсумкам “першої української спроби”, тобто української національної революції. Автор ставить запитання: які були шанси України у 1920 р.? Чи було можливим “чудо над Дніпром”? Аналізуючи політичну шахівницю України цього періоду, він зазначає: “Була це ситуація по суті “бермудським трикутником”: денікінці–більшовики–петлюрівці”. Досліджуючи структуру українських сил, він розглядає дії армій УНР, УГА та повстанських загонів. Навівши цікавий фрагмент спогадів генерала О. Удовиченка: “Скрізь сновигали українські повстанські відділи, що напали на малі й великі сили червоних чи білих військ..., з великим запалом відплачували ворогам за наругу над його національним “Я”, далі – В. Мороз інколи переходить межу у своїх висловлюваннях і характеристиках. Якщо хтось чи щось йому не подобається, він не добирає виразів: “найпримітивніші отамани-чучупаки”. Про внесок родини Чучупаків в боротьбу з більшовиками, ще в 30-х рр. ХХ ст. написав Юрій Горліс-Горський у своєму відомому творі “Холодний Яр”³⁵, а в наш час – це детально зробив Роман Коваль³⁶. Тому, при всіх особистих поглядах і оцінках, все ж, варто зважати й на думку інших дослідників.

У розділі також висвітлюється історія Першого і Другого Зимового походів армії УНР, аналізується Варшавський і Ризький мирний договори та їх вплив на ситуацію в Україні. Як завжди, стиль автора не сплутаєш з чийось іншим. Викликають особливе зацікавлення ті сторінки монографії, в яких йдеться про містичні дати в історії України: “21 листопада 1918 року українські війська залишили Львів. 21 листопада 1920 р. українські війська перейшли з Поділля через Збруч у Галичину; це був останній день існування Української Народної Республіки. І, нарешті, 21 листопада 1921 р. група Тютюнника, що вирушила в “Льодовий похід”, була розбита під Базаром”³⁷.

Що ж! Продовжимо цей перелік від себе: у віці 47 років загинули чільні діячі Другої української національної революції – Симон Петлюра та Євген Коновалець, а також Василь Стус. У цьому ж віці помер Тарас Шевченко. Але маємо теж й радісні дати: 22 січня 1918 р. – проголошення IV Універсалом Центральної Ради незалежності України, а 22 січня 1919 р. – проголошення акту Злуки – об’єднання УНР і ЗУНР в одній державі!

Звідси виникає цілком логічне запитання: то ж чому наша національна держава потерпіла поразку? Або, цитує одного автора В. Мороз: “Ну, і скажіть, чого ми програли, коли мали таких людей?”. Зауваживши далі, що українська історіографія досі не знайшла відповіді на це запитання (що, до речі, не зовсім відповідає істині), історик наводить свої судження й аргументи. З ними можна погоджуватись чи заперечувати, але вони заслуговують на увагу та врахування при оцінці причин поразки та уроків Другої Української національної революції. Отже, на його думку: “Президентом України став у 1918 р. науковець Михайло Грушевський, прем’єром – прозаїк і драматург Володимир Винниченко. А головнокомандувачем збройних сил ... журналіст Симон Петлюра. ... Жоден з цих трьох не був менеджером, тобто практичним адміністратором. Усі вони були “поетами” – у найсумнішому розумінні слова”. Наступна заувага автора – українці “програли не на полі бою, а на полі дипломатії. ... Головною причиною був низький рівень української еліти. ... Еліта наших західних сусідів (Фіни, Поляки, Естонці) була дозрілою вже на час вибуху імперської кризи. Наша ж еліта була ще “недопеченою”, вона лиш “допікалася” в час революції”³⁸.

У той же час В. Мороз звертає увагу й на несприятливу міжнародну кон’юктуру: “Україна завжди відігравала роль бази Московської імперії – не лише економічної, але і стратегічної. ... Отже, тиск на Україну був удесятеро більшим, ніж на будь-кого з наших сусідів”. Водночас, книга закінчується позитивними, оптимістичними рядками: “Революція 1917–1920 рр. створила (у повному розумінні слова українську людину. ... Події 1917–1920 рр. показали: відродження української державності – це не питання принципу, то питання часу. Програли тепер – виграємо завтра!”³⁹

Таким чином, монографічне дослідження Валентина Мороза “Україна у двадцятому столітті” – це чіткий “україноцентричний” погляд на нашу національно-визвольні змагання 1917–1921 рр., одна з не багатьох спроб інтерпретувати українську історію з позиції українця, для якого непорушним моральним імперативом є теза: “Україна є для мене найвищою вартістю, через яку я не можу ніколи переступити”. І навіть коли чимало його оцінок та висновків не завжди збігаються з історіографічними канонами, він має право на своє бачення історичного процесу.

Ще в 60–70-х рр. минулого століття у своїх самвидавівських есеях В. Мороз писав так, як не писала більшість “приручених і пригодованих придворних борзописців”, порушував такі проблеми нашого національного буття, про які боялися навіть думати ті, хто робив свою кар’єру на славослів’ї керівної і спрямовуючої ролі “розуму, честі і слави” тієї епохи.

Окремої розмови потребує заснований та редагований В. Морозом часопис “Анабазис”, що виходив у Торонто в 1980–1991 рр. Адже в кожному номері публікувалися його актуальні, гостро полемічні статті. Не меншої уваги заслуговують публікації В. Мороза, видруковані у часописі “Вісті комбатанта”, “Сучасності” та інших періодичних виданнях української діаспори, а також англomовні друки та ін.

Своєрідним продовженням його самвидавівської публіцистики 60–70-х рр. стали праці, що були опубліковані у 90-х: “Молодь і процес сучасного українського державотворення”⁴⁰, “Націоналізм ХХІ століття”⁴¹, “У пошуках українського Піночета?”⁴².

Пройшли роки... Вже стало сивим покоління, яке виховувалося на самвидавівських есеях В. Мороза, а він і надалі залишається у своїх судженнях, виступах, працях радикально безкомпромісним. Інколи мені здається, що навіть тут, в Україні, він перебуває в якійсь “внутрішній еміграції”... В. Мороз не зробив із свого дисидентського минулого “дійної корови”. Він, на жаль, не часто друкується в наукових часописах і періодичних виданнях, хоча сказати має про що і вміє це зробити. Він пише свою “Історію України двадцятого століття”. Характеризуючи політичну ситуацію другої половини ХІХ ст., В. Мороз зазначав: “концепція України як головної мети ще тільки вкорінювалася в український загаль”. З тих часів пройшло понад сто років, а проблема концепції України як головної мети залишається актуальною і нині.

¹ Мороз В. Я. Україна у двадцятому столітті. Етап перший 1900–1920 рр. – Львів: Ліга-Прес, 2005.

² Там само. – С. 60.

³ Там само. – С. 14–15.

⁴ Там само. – С. 17.

⁵ Там само. – С. 60.

⁶ Там само. – С. 96–97.

⁷ Там само. – С. 106.

⁸ Там само. – С. 118.

⁹ Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис. – К.: 1999.

¹⁰ Мороз В. Я. Україна у двадцятому столітті. – С. 122–123.

¹¹ Там само. – С. 141.

¹² Там само. – С. 160.

¹³ Там само. – С. 162, 170.

¹⁴ Там само. – С. 174.

¹⁵ Там само. – С. 182, 203.

¹⁶ Там само. – С. 218.

¹⁷ Там само. – С. 222.

¹⁸ Там само. – С. 266.

¹⁹ Там само. – С. 300, 307.

²⁰ Там само. – С. 334.

- ²¹ Там само. – С. 335, 339.
²² Там само. – С. 340.
²³ Там само. – С. 368, 376.
²⁴ Там само. – С. 386.
²⁵ *Литвин М.* Українсько-польська війна 1918–1919 рр. – Львів, 1998; *Макарчук С.* Українська Республіка галичан. Нариси про ЗУНР. – Львів, 1997; Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У двох томах. – К., 1996, 1997.
²⁶ *Мороз В. Я.* Україна у двадцятому столітті. – С. 411.
²⁷ Там само. – С. 449.
²⁸ Там само. – С. 466.
²⁹ Там само. – С. 470–471.
³⁰ Там само. – С. 475–476, 480.
³¹ Там само. – С. 499.
³² Там само. – С. 501.
³³ *Коваль Р.* Отамани Гайдамацького краю. 33 біографії. – К., 1998; *Коваль Р.* Повернення отаманів Гайдамацького краю. – К., 2001; *Коваль Р.* Коли кулі співали. Біографії отаманів Холодного Яру і Чорного лісу. – К., 2006; Героїзм і трагедія Холодного Яру. – К., 1996.
³⁴ *Мороз В. Я.* Україна у двадцятому столітті. – С. 577–578.
³⁵ *Горліс-Горський Ю. Ю.* Холодний Яр: Документальний роман / Вступне слово Р. Ковалю. – Дрогобич: 2008.
³⁶ *Коваль Р.* Отамани Гайдамацького краю. 33 біографії. – К., 1998; *Коваль Р.* Повернення отаманів Гайдамацького краю. – К., 2001; *Коваль Р.* Коли кулі співали. Біографії отаманів Холодного Яру і Чорного лісу. – К., 2006; Героїзм і трагедія Холодного Яру. – К., 1996.
³⁷ *Мороз В. Я.* Україна у двадцятому столітті. – С. 617.
³⁸ Там само. – С. 619–620; 626–627.
³⁹ Там само. – С. 628–629.
⁴⁰ *Мороз В.* Молодь і процес сучасного українського державотворення.
⁴¹ *Мороз В.* Націоналізм ХХІ століття. – Львів, 1997.
⁴² *Мороз В.* У пошуках українського Піночета? – Львів, 1999.

Oleh Polians'kyi. THE UKRAINIAN NATIONAL REVOLUTION OF 1917–1920s IN THE HISTORICAL CONCEPT OF VALENTYN MOROZ

The article characterizes the views of the Ukrainian historian Valentyn Moroz on the Ukrainian National Revolution of the 1917–1920. It highlights his evaluation of the activities of the Central Council of Ukraine, Ukrainian State, the ZUNR, the Directorate of Ukraine, and separate political figures, such as Mykhailo Hrushevs'kyi, Symon Petliura, Pavlo Skoropads'kyi.

Key words: *Valentyn Moroz, the Ukrainian Revolution, the Central Council of Ukraine, the ZUNR, Ukrainian State.*